DĖL 1832 M. KATALIKŲ KATEKIZMO APIE PAGARBĄ CARUI LENKŲ KALBA AUTORYSTĖS IR JO VERTĖJO Į LIETUVIŲ KALBĄ

Aldona Prašmantaitė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

Dėl ypatingos padėties, kurioje atsidūrė Lietuvos Katalikų Bažnyčia po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, katalikų dvasininkija buvo priversta daryti kompromisus, o neretai ir prasilenkti su Katalikų Bažnyčios kanonų teiginiais, kad nenusižengtų Apaštalų Sosto reikalavimui laikytis lojalumo pasaulietinės valdžios atžvilgiu. Kita vertus, Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų lojalumu pirmiausia buvo suinteresuota pasaulietinė valdžia, kuri nevengė manipuliuoti susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir visada stengėsi katalikų dvasininkų lojalumą ne tik provokuoti, bet ir ypatingai sureikšminti. Čia norima išsamiau aptarti vieną pakankamai ryškų XIX a. Lietuvos Katalikų Bažnyčios priverstinės pabrėžtinai lojalios laikysenos pavyzdį, turėjusį įtakos tiek religinės savimonės, tiek apskritai santykių su pasaulietine valdžia raidai. Turima omenyje visiems Rusijos imperijos katalikams skirto leidinio – *Katekizmo apie pagarbą carui*, Lietuvos vyskupijose platinto lietuvių ir lenkų kalbomis[1], rengimo ir leidybos istorija. Nauji surasti archyviniai šaltiniai[2] leidžia ne tik patikslinti vertimo į lietuvių kalbą aplinkybes, bet ir kvestionuoti istoriografijoje vyraujančius teiginius tiek dėl vertėjo į lietuvių kalbą, tiek dėl originalaus teksto lenkų kalba parengėjo.

SUMANYMO IŠTAKOS

Rusų valdžia, suinteresuota Katalikų Bažnyčios įtakos užimtose teritorijose silpninimu, pagrįstai katekezės reikalus laikė reikšmingais ir stengėsi nepalikti jų vien katalikų hierarchų rankose. XIX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje Liaudies švietimo ministerijoje svarstyta, kokia katekizavimo sistema būtų tinkamiausia Rusijos imperijos katalikams. Buvo pasirinkti Austrijoje naudoti katekizmai. Nuspręsta juos išversti iš vokiečių kalbos, ir, atsižvelgiant į vietos sąlygas, pritaikyti imperijos visų lygių mokykloms. Taip dar 1828 metais Vilniaus universitetas caro valia tapo savotišku naujo katekizmo rengimo centru. Pasirinkimas nebuvo atsitiktinis: universiteto Moralinių ir politinių mokslų fakulteto Teologijos skyriuje

telkėsi stipriausios visoje Rusijos imperijoje to meto katalikiškos teologinės minties pajėgos. Universiteto profesorius Mykolas Bobrovskis netruko parengti trumpąjį katekizmą. Per universiteto tarybą tekstas buvo išsiųstas Liaudies švietimo ministerijai. Čia specialiai tam tikslui sukurtas komitetas apsvarstė gautą katekizmą ir atmetė, o vyskupui Andriui Benediktui Klongevičiui (1767–1841), kaip vyskupijos administratoriui ir teologijos profesoriui, rankraštis su pastabomis buvo grąžintas, nurodžius, ką konkrečiai reikia pataisyti. Daugiausia pastabų susilaukta dėl netinkamai išdėstytų katalikų pareigų pasaulietinei valdžiai ir apskritai dėl nepakankamo dėmesio sąvokos „tolerancija“ aiškinimui[3]. Bobrovskiui buvo pavesta tekstą perdirbti; tai jis ir padarė. Buvo spausdinta vadinamoji antro trumpojo katekizmo redakcija tiktai 1833 metais. Po metų išleistas platesnis variantas, rengtas Bobrovskio ir Jono Skydelio[4]. Nors kritika dėl netinkamo trumpojo katekizmo parengimo buvo adresuota asmeniškai Klongevičiui, tačiau konkrečiu darbu prie jų rengimo ir taisymo pagal pasaulietinės valdžios nurodymus Vilniaus vyskupijos administratoriumi 1828 m. paskirtas vyskupas neprisidėjo. Tokį apsisprendimą lėmė anaiptol ne atitinkamo pasiruošimo stoka, bet daugybė kitų pareigų, visų pirma susijusių su vyskupijos valdymu[5].

Kai aukščiau minėti katekizmai jau buvo parengti ar baigiami rengti, 1832 m. Vilniuje išleistas *Katekizmas apie pagarbą carui,* kurio pasirodymas istoriografijoje kone vienareikšmiškai siejamas su Klongevičiaus vardu. Vaclovo Biržiškos rašytoje Klongevičiaus biogramoje į vyskupo darbų sąrašą įtrauktas trumpasis katekizmo variantas *Katechizm mnieyszy o czci Cesarza*, pažymint, jog tekstas buvo išverstas į lietuvių kalbą ir tais pačiais metais išleistas pavadinimu *Trumpas pamokslas Apey paszanawoima Ciesoriaus Wisos Rossios*[6]. Biržiškai buvo žinomas 1832 m. spalio 1 d. Juozapo Arnulfo Giedraičio laiškas Klongevičiui, su kuriuo Žemaičių vyskupas atsiuntė lietuvišką tekstą. Todėl tyrinėtojas dėl vertėjo buvo gana atsargus. Pasak Biržiškos, „galėjo jį [tekstą] ir pats Giedraitis versti, bet galėjo būti ir taip, kad Giedraitis tik grąžino aprobavęs paties Klungio atliktą vertimą“[7]. Remdamiesi Biržiška, Lietuvos bibliografijos sudarytojai lietuvišką katekizmo tekstą priskyrė Klongevičiui, nors kategoriškai neatmetė galimybės, jog tekstas galėjo būti verstas ir Žemaitijoje[8]. Susidaro įspūdis, kad lenkiško teksto autorystę be išlygų galima priskirti Klongevičiui. Tačiau Janina Bieniarzówna, iki šiol išsamiausios Klongevičiaus biogramos autorė, nors *Katekizmo apie pagarbą carui* išleidimą siejo su jo vardu, bet, matyt, abejojo tuometinį Vilniaus vyskupijos valdytoją buvus teksto autoriumi, nes pasitenkino konstatavimu, jog už šio leidinio, kurio pasirodymas, pasak tyrinėtojos, to meto Vilniuje susilaukė atgarsio, išspausdinimą atsakingu laikytas Klongevičius[9]. Turint omenyje, kad trumpasis Bobrovskio parengtas katekizmas buvo jau pataisytas pagal valdžios nurodymus, peršasi prielaida, kad šiuo tekstu buvo pasinaudota rašant *Katekizmą apie pagarbą carui*.

KLONGEVIČIAUS VAIDMUO

Tai, kad *Katekizmas apie pagarbą carui* išleistas 1832 m., verčia manyti, jog autorystės problema taip pat turėtų būti kaip nors susijusi su sukilimo įvykiais ir

rusų valdžios politika jį numalšinus. Vilniaus vyskupiją tuomet valdžiusio vyskupo Klongevičiaus laikysena sukilimo metais dar laukia išsamesnių tyrimų[10], tačiau akivaizdu, kad ji negali būti vertinama vienareikšmiškai. Yra žinoma, kad vyskupas išleido aplinkraščių, kuriuose ragino paklusti valdžiai ir smerkė patį „maištą„ bei „maištininkus“. Kita vertus, rusų kariuomenei iššudžius Ašmenos miesto gyventojus[11], būtent Klongevičius išsiuntė tuometiniam Vilniaus gubernatoriui Motiejui Chrapovickiui protestą. Rusų valdžiai tai buvo pakankamas motyvas ištremti Vilniaus vyskupą į imperijos gilumą. Tremtyje Klongevičius išbuvo 14 mėnesių[12]. Tiktai 1832 m. vėlyvą pavasarį caro įsaku jam buvo leista grįžti ir toliau vadovauti vyskupijai[13]. Atrodo, jog caro malone Vilniaus vyskupui, pasirūpino tuometinis vidaus reikalų ministras Dmitrijus Bludovas. Taigi Klongevičius negalėjo nejausti dėkingumo įsaką dėl bausmės panaikinimo pasirašiusiam carui. Vadinasi, iniciatyvos papildyti katekizmą punktais apie privalomą pagarbą carui ir jo šeimos nariams Klongevičius galėjo imtis pats. Būtent tokią versiją pateikė ir jos palaikymu buvo suinteresuota pasaulietinė valdžia. Šiuo požiūriu iškalbingas oficialus dokumentas – tai įstatymų rinkinyje paskelbtas 1832 m. liepos 26 d. caro įsakas dėl pavaldinių pareigų išdėstymo katekizmuose. Remiamasi vidaus reikalų ministro pranešimu Kolegijai apie tai, kad pastarasis iš Vilniaus vyskupiją valdančio vyskupo Klongevičiaus yra gavęs trumpojo ir platesniojo katekizmo tekstus apie pavaldinių pareigas savo valdovui. Didysis katekizmas esąs skirtas vartoti miesto bažnyčiose ir aukštosiose mokyklose, trumpasis – kaimo bažnyčiose ir parapinėse mokyklose. Iš įsako teksto aišku, kad carui iš Vilniaus vyskupo gautus katekizmus pristatė Bludovas. Caras nusprendęs, jog katekizmai turi būti vartojami mokyklose ir bažnyčiose, esančiose iš „Lenkijos susigrąžintose gubernijose“. Tuo pačiu įsaku nurodyta trumpąjį katekizmo variantą išversti į žemaičių kalbą[14]. Caro valią išdėstęs Bludovas įpareigojo Kolegiją pasirūpinti, jog katekizmai būtų išleisti ir išplatinti, taip pat paprašė apie rezultatus jį informuoti.

Bludovo noras kontroliuoti padėtį yra pakankamas argumentas manyti, jog katekizmų parengimo iniciatoriumi, panorusiu likti šešėlyje, galėjo būti pats vidaus reikalų ministras, vykusiai pasinaudojęs susiklosčiusiomis aplinkybėmis ir iš tremties grįžusiam Klongevičiui įsakęs parengti atitinkamus tekstus. Tačiau tai anaiptol nereiškia, kad Klongevičius pats ėmėsi plunksnos. Pirmaisiais cituoto caro įsako sakiniais tvirtinama, kad rankraštį atsiuntęs Klongevičius. Tuo tarpu vyskupas *Katekizmo apie pagarbą carui* tekstą pateikė kaip gautą iš Peterburgo ir nė neužsiminė, kad pats yra rankraštį nusiuntęs. Antraštinio lapo paantraštėje informuojama, jog *Katekizmas* išleistas caro valia, tačiau parengėjas nei antraštiniame lape, nei kur nors kitur nenurodytas. Pastaroji aplinkybė gali reikšti, kad Klongevičius yra tiktai šio leidinio parengimo ir leidybos koordinatorius arba – geriausiu atveju – vienas iš autorių.

Per Bludovą gavusi caro nurodymą dėl katekizmų, kuriuose būtų aiškinama apie katalikų priedermę reikšti pagarbą carui ir caro šeimos nariams, Kolegija netruko įsaku įpareigoti vyskupą Klongevičių susisiekti su kitų vyskupijų vyskupais, Mogiliavo konsistorija bei armėnų katalikų vyskupija ir išsiaiškinti, kiek kiekvienai vyskupijai reikės minėtų katekizmų. Surinkus duomenis apie egzempliorių kiekį, Klongevičiui pavedama išvertus tekstus į žemaičių ir vokiečių kalbą

išspausdinti reikiamą skaičių vyskupijų sąskaita[15]. Taip Vilniaus vyskupija tapo carui pagarbą ugdančio *Katekizmo* parengimo centru visoje Rusijos imperijoje.

VERTIMAS Į LIETUVIŲ KALBĄ

Vilniaus vyskupo kanceliariją Kolegijos rugpjūčio 23 d. įsakas pasiekė rugsėjo 3 d. Klongevičius iš karto ėmėsi rinkti reikiamus duomenis iš vyskupijų. Kadangi reikėjo vertimo į lietuvių (to meto terminais – žemaičių) kalbą, Žemaičių vyskupui buvo nusiųsti ir katekizmų tekstai. Iš Alsėdžių rugsėjo 26 d. Klongevičiui rašytame laiške Juozapas Arnulfas Giedraitis pranešė, jog turėjęs garbės iš pastarojo gauti du katekizmus – trumpąjį ir platesnįjį[16]. Žemaičių vyskupo kanceliarijos 1832 m. gaunamų raštų registracijos knygoje yra įrašas apie iš vyskupo Klongevičiaus gautą rugsėjo 20 dienos laišką su *Katekizmo* rankraščiu ir prašymu išversti į žemaičių kalbą[17]. Giedraitis kitą dieną rašytame laiške Klongevičiui pranešė: „Vertimo į žemaičių kalbą pareigos imuosi pats ir tikiuosi po savaitės atsiųsti į Vilnių“[18]. Pažadą Žemaičių vyskupijos ganytojas tesėjo. Iš cituoto Giedraičio rugsėjo 26 d. laiško ir įrašo vyskupo kanceliarijos gaunamų raštų registracijos knygoje matyti, kad į Žemaitiją buvo siųsti tekstai originalo, t. y. lenkų, kalba. Taigi versiją, jog į lietuvių kalbą vertė Klongevičius, galima visiškai atmesti kaip nepagrįstą.

Vienareikšmiškai interpretuoti Giedraičio laiško frazę *obowiązek przetłómaczenia na język żmudzki przyjmuję na siebie* gana keblu, nes vyskupas galėjo kam nors pavesti tai padaryti. Tačiau turint omeny lituanistines Žemaičių vyskupo aspiracijas, akivaizdu, kad Vilniaus vyskupijos valdytojo atsiųsto teksto vertimas neturėjo būti neįveikiamas pačiam Giedraičiui. Be to, peršasi mintis, jog Giedraitis pats galėjo būti suinteresuotas išversti *Katekizmą* ir taip pataisyti sukilimo metais gerokai pašlijusį savo autoritetą rusų valdžios akyse.

Tame pačiame rugsėjo 26 d. laiške Giedraitis nurodė ir reikalingų egzempliorių skaičių. Vyskupo manymu, jo vyskupijai trumpojo katekizmo žemaičių tarme su lygiagrečiai spausdintu tekstu lenkų kalba reikėtų 500 egzempliorių, platesniojo užtektų ir 50. Dėl egzempliorių kitomis kalbomis žadėjo išsiaiškinti ir pranešti vėliau[19]. Nors iš Klongevičiaus Giedraitis gavo abu – ir trumpąjį, ir platųjį – katekizmo tekstus, tačiau neaišku, ar platusis variantas taip pat buvo išverstas į lietuvių kalbą. Kadangi ir caro 1832 metų liepos 26 d. įsake Kolegijai, ir per Kolegiją perduoto to paties turinio caro įsake vyskupui Klongevičiui, kaip Vilniaus vyskupijos valdytojui, kalbama tik apie trumpojo katekizmo vertimą į žemaičių kalbą, greičiausiai platusis nebuvo verstas. Spausdintas buvo tik trumpasis.

TURINYS

Katekizmas apie pagarbą carui – tai ketvirtojo Dievo įsakymo komentaras. Kaip žinoma, šiuo įsakymu katalikų religiją išpažįstantieji įpareigojami gerbti tėvus ir visus, kuriems Dievas suteikė savo valdžią. Tai įsakymas, kuris sudaro vieną iš socialinio Bažnyčios mokymo pagrindų ir yra tarsi įvadas į kitus Dievo įsakymus, kuriais apibrėžiamas tikinčiųjų santykis su esminėmis gyvenimo vertybėmis[20]. Ket-

virtasis įsakymas ypatingas tuo, kad tai pirmasis Dekalogo įsakymas, kuriame aptariami abiejų pusių įsipareigojimai viena kitai, t. y. ne tik vaikų ir valdinių pareigos tėvams bei valžiai, bet taip pat ir valdžios pareigos valdiniams bei tėvų pareigos vaikams. Tuo tarpu 1832 m. caro nurodymu išleistas šio įsakymo komentaras yra skirtas tiktai dalies įsakymo – būtent valdinių ir valdžios – santykių komentavimui, visiškai neliečiant tėvų ir vaikų santykių, t. y. tos dalies, kuri Dekaloge yra iškelta į pirmą vietą: *Gerbk savo tėvą ir motiną*. Antra, šis komentaras tarsi iškrenta iš Dekalogo, nes yra personalizuotas, t. y. komentuojami ne apskritai valdinių santykiai su valdžia, bet Katalikų Bažnyčios laikysena ir imperijos katalikų santykis su caru. Šiuo požiūriu itin informatyvi katekizmo vertimo į lietuvių kalbą antraštė, kurioje žodis „katekizmas“ pakeistas žodžiu „pamokslas“: *Trumpas pamokslas apey paszanawoima ciesoriaus Wisos Rossios*. Iš teksto aiškėja, kad šis lietuviškas žodis taikliau nusako teksto turinį.

Platesnis katekizmo variantas – tai dvidešimt klausimų bei atsakymų, trumpasis – septyni. Remiantis krikščionybės istorija ir Šventuoju Raštu įrodinėjama, jog pagal ketvirtąjį Dekalogo įsakymą privalu reikšti deramą pagarbą carui. *Prider Ciesorių sawo szanawoty ir miliety, buty Anam pakłusnays, żiczliways, ir melsties už Ji pri Diewo,* – deklaruojama trumpojo katekizmo atsakyme į pirmąjį klausimą apie tai, *kas prider pagal prisakima Wieros Chrystusa Pona*... Leitmotyvu per visą tekstą eina mintis, kad visa valdžia, *o pirmiausey ciesoriaus*, esanti iš Dievo, todėl nuodėmė būtų deramos pagarbos carui neatiduoti. Priešingu atveju tikinčiojo laukia *amźinas prapuolimas*. *Ciesoriaus* tėvynė Rusija yra visų jo valdinių tėvynė, todėl būtina ją mylėti ir jai gero linkėti[21]. Platesniame katekizmo variante argumentų, kodėl carui pridera ypatinga pagarba, pateikiama dar „svaresnių“. Antai aiškinama, jog pats Kristus gimė, augo ir mirė kaip Romos imperatoriaus pavaldinys, taigi Kristaus pasekėjai turi puikų pavyzdį, kaip reikia valdžią gerbti. Akcentuojama, jog nuo pat krikščionybės pradžios už valdovus buvo meldžiamasi, todėl dera išlaikyti amžių patikrintas tradicijas. Caras esąs paskirtas Dievo valia, yra Dievo vietininkas ir Jo valios vykdytojas, taigi priešginiavimas carui tolygus priešginiavimui pačiam Dievui. Būtina gerbti ir visą vyresnybę, nes valdininkai pavaduoja carą ten, kur jis pats asmeniškai būti negali. Perspėjama, jog nepaklusnieji susilauks Dievo bausmės, o valdžiai ištikimi – Dievo palaimos[22].

Iki *Katekizmo apie pagarbą carui* išleidimo bendruose katekizmuose, naudotuose po padalijimų Rusijos imperijoje esančiose katalikų vyskupijose, leistuose tiek Vilniuje, tiek Varšuvoje, ketvirtasis Dievo įsakymas aiškintas akcentuojant pagarbos tėvams pareigą, nepamirštant pridurti apie tėvų *priedermę* rūpintis savo vaikais. Katalikų pareigos *vyresnybei* arba visiškai neminėtos, arba aiškintos pagal pareigos gerbti tėvus analogiją. Kaip antai *kaypo waykay szinawoti tur tewus sawo, teyp pagal to prisakimo, ir sługos szeymina, tarnay turi szinawoti ponus, gaspadorius, ir wisokias wiresnibes dwasiszkas ir swietskas ir teypog anu klausiti*[23]. Savo ruožtu *ponai ir gaspadoriai* privalo pasirūpinti savo tarnais lygiai taip pat, kaip ir tėvai – rūpintis savo vaikais. Yra katekizmų, kuriuose komentuojant ketvirtąjį Dievo įsakymą apsiribojama aiškinimu, kokie turėtų būti santykiai tarp tėvų ir vaikų, o apie valdinių pareigas valdžiai net neužsimenama[24]. Būdinga, kad visuose katekizmuose, išleistuose iki 1832 m., t. y. iki *Katekizmo apie caro garbinimą*, ketvirtojo

Dievo įsakymo komentaruose aiškinant valdžios ir valdinių santykius, akcentuojama, jog katalikai privalo gerbti valdžią ir būti jai paklusnūs dėl to, kad pati valdžios institucija yra iš Dievo. Valdžios atstovai pagarbą pelno ne dėl savo asmens, bet dėl institucijos. Todėl katalikai neprivalo paklusti neteisingiems valdžios nurodymams, nes tokie yra ne iš Dievo valios, bet iš valdžios atstovų piktų minčių (*złego umysłu*)[25]. Tuo tarpu *Katekizme apie pagarbą carui* net neužsimenama apie caro pareigą rūpintis savo valdiniais, nekalbant apie tai, kad valdiniai galėtų kvestionuoti, ar valdžios nurodymai atitinka Dievo valią.

TIRAŽAS, APIMTIS, KAINA, LEIDIMŲ SKAIČIUS

Katekizmas apie pagarbą carui lenkų ir lietuvių kalbomis išspausdintas 1832 m. Diecezijos spaustuvėje. Iš spaustuvės prefekto skaičiavimų matyti, kad platesnio varianto, įrišto kartu su trumpuoju (formatas *in duodecimo*, 12 p.; puslapių numeracija ištisinė, pirmasis spausdinto teksto puslapis – antraštinio lapo), lenkų kalba išleista 2000 egzempliorių, tiek pat išspausdinta ir trumpojo katekizmo (formatas *in duodecimo*, puslapiai nenumeruoti, iš viso 6 spausdinto teksto puslapiai), kur viename puslapyje tekstas lietuvių, kitame – lenkų kalba[26]. Vienas egzempliorius įkainotas 4 grašiais. Už 4000 egzempliorių spausdinimą Vilniaus vyskupo kanceliarija spaustuvei sumokėjo 80 sidabro rb[27]. Neaišku, ar buvo išleistas trumpasis katekizmas lietuviškai be lenkiško teksto. Kaip žinoma, Giedraitis laiške Klongevičiui rašė, kad jo vyskupijai reikėtų 500 egzempliorių. Abejotina, ar spaustuvės prefekto rašte minimi 500 egzempliorių trumpojo katekizmo ir yra Žemaičių vyskupo užsiprašytieji, nes prefektas kaip tik ties šiais egzemplioriais nepažymėjo kalbos. Nors nepavyko rasti nė vieno trumpojo katekizmo egzemplioriaus vien lenkų ar lietuvių kalba (nei lenkų, nei lietuvių bibliografijose toks leidinys taip pat neįrašytas), tačiau greičiausiai trumpasis variantas spausdintas vien lenkų kalba. Tokią prielaidą suponuoja įrašas cituoto spaustuvės prefekto rašto paraštėse, kuriuo nurodoma, jog 1833 m. pradžioje Kolegijai nusiųsta ir 272 trumpojo katekizmo egzemplioriai lenkų kalba[28].

Pagal 1832 m. liepos 26 dienos caro įsaką platesnis katekizmas turėjo būti vartojamas miesto bažnyčiose ir aukštosiose mokyklose, trumpasis – kaime, t. y. kaimo bažnyčiose ir parapinėse mokyklose iš „Lenkijos susigrąžintose teritorijose, kur išpažįstamas Romos katalikų tikėjimas“. Remiantis *Katekizmo* lenkų kalba 1832 m. leidimo antraštinio lapo informacija galima manyti, kad caro įsakas buvo įvykdytas paraidžiui, nes buvo išleistas ir *Katekizmas*, skirtas „naudoti Rusijos Romos katalikų bažnyčiose ir mokyklose“, ir *Katekizmas*, skirtas „naudoti Romos katalikų kaimo bažnyčiose ir mokyklose“ (žodžio „Rusija“ ar „Rusijos imperija“ antraštiniuose šio leidimo egzempliorių lapuose nėra). Tačiau tik cituotąja fraze iš antraštinio lapo 1832 m. leidimo *Katekizmo* egzemplioriai ir skiriasi. Visas kitas tekstas absoliučiai identiškas, t. y. kartu įrištas ir platesnis, ir trumpasis variantai. Taigi tikslingiau, matyt, skirti ne du 1832 m. *Katekizmo* lenkų kalba leidimus, bet du to paties leidimo variantus.

Antraštiniame lietuviško *Katekizmo apie pagarbą carui* lape nurodoma, jog *ciesoriaus* įsakymu jis turi būti vartojamas Žemaičių provincijos parapinėse mo-

kyklose ir bažnyčiose. Pagal cituotą caro įsaką į žemaičių kalbą išversto *Katekizmo* egzempliorių reikiamas skaičius turėjo būti parengtas Žemaitijos parapijų bažnyčioms ir parapinėms mokykloms. Taigi sąvoka „Žemaičių provincija“ atsirado lietuvišką vertimą rengusio iniciatyva ir vargu ar yra atsitiktinė: pernelyg akivaizdi ne tik aliuzija į Žemaitijos išskirtinumą, bet ir apskritai į situaciją iki padalijimų.

Cituotame Kolegijos įsake vyskupui Klongevičiui dėl *Katekizmo apie pagarbą carui* nurodyta pasirūpinti lenkiško teksto vertimu ir į vokiečių kalbą. Tačiau netruko paaiškėti, kad prireiks vertimų ir į armėnų bei prancūzų kalbas. Antai armėnų katalikų vyskupijos valdytojas Klongevičiui pranešė, jog gavo jam siųstus katekizmų tekstus ir išvertė juos į armėnų kalbą. O kadangi spaustuvės neturįs, tai netrukus išsiuntinės rankraštinius tekstus toms parapijoms, kur pamaldos vyksta armėnų kalba. Lenkų kalba užsiprašė 12 egzempliorių[29]. Matyt, armėnų kalba užteko kelių rankraštinių egzempliorių, nes nėra duomenų, kad būtų spausdinta. Dėl spausdinimo vokiečių ir prancūzų kalba buvo susitarta ne su Diecezijos, bet su Juozapo Zavadzkio spaustuve. *Katekizmas apie pagarbą carui* vokiečių kalba pasirodė tais pačiais 1832 m. Iš Juozapo Zavadzkio rašto, rašyto 1833 m. pabaigoje, aiškėja, kad buvo išspausdintas ir prancūzų kalba. Tiek vokiečių, tiek prancūzų kalba reikiamą trumpojo *Katekizmo apie pagarbą carui* egzempliorių skaičių spaustuvininkas įsipareigojo išspausdinti savo lėšomis su sąlyga, kad platinimu pasirūpins Vilniaus vyskupijos kanceliarija. Kainą nustatė spaustuvininkas – ketinta pardavinėti po 20 kp sidabru[30]. Taigi už *Katekizmą apie pagarbą carui* prancūzų ir vokiečių kalbomis teko mokėti brangiau nei už tą patį lietuvių ir lenkų kalbomis.

CENZŪRA

Katekizmo apie pagarbą carui 1832 m. leidime, nesvarbu kokia kalba spausdinta, nėra įrašo apie tai, kad tekstas pasaulietinės ir dvasinės valdžios aprobuotas. Pagal tuo metu galiojusius 1828 m. cenzūros nuostatus visi Rusijos imperijoje spausdinami ar įvežami iš kitų šalių leidiniai turėjo būti tikrinami pasaulietinės cenzūros komitetų, o religines knygas, kaip ir apskritai konfesiniams poreikiams skirtus spaudinius, pirmiau dar tikrindavo dvasinė cenzūra. Išimtį sudarė oficialūs valdžios dokumentai, kuriuos tikrindavo juos parengusios oficialios institucijos[31]. Kadangi *Katekizmas* rengtas caro nurodymu, peršasi mintis jį buvus priskirtą oficialių leidinių kategorijai. Šią versiją patvirtina Klongevičiui Kolegijos siųsto 1832 m. lapkričio 16 d. rašto, kuriame aptariami *Katekizmo* rengimo reikalai, priedas – šiek tiek taisyti platesniojo ir trumpojo *Katekizmo* tekstai. Klongevičiui nurodoma įsakyti „išversti trumpąjį Katekizmą į žemaičių kalbą atsižvelgus į pataisymus“[32]. Raštas pasirašytas Kolegijos prezidento vyskupo Ignaco Pawłowskio, taigi iš Klongevičiaus gautas Katekizmo rankraštis tikrintas Kolegijoje. Vadinasi, tuometinio Vilniaus vyskupijos administratoriaus vyskupo Klongevičiaus *Imprimatur* spausdinant *Katekizmą* nebuvo reikalingas, kaip, beje, nereikėjo ir Vilniaus cenzūros komiteto aprobatos. Tad Biržiškos iškeltą versiją, jog Klongevičius nenorėjęs aprobatos pasirašyti, nes pats valdė Vilniaus vyskupiją, kurią tyrinėtojas

argumentavo Giedraičio atsiųstu aprobuotu *Katekizmo* vertimu į lietuvių kalbą[33], matyt, reikėtų atmesti kaip nepagrįstą.

Tačiau *Katekizmo* cenzūros istorijoje kol kas lieka neaiškių dalykų. Lenkų kalba *Katekizmas* buvo pakartotinai leistas dar keturis kartus: 1840, 1844, 1853 ir 1859 m.[34]. Nors pakartotinai išleistųjų tekstas identiškas 1832 m. leidimui, tačiau tik 1859 m. leidinyje išspausdintos dvasinės ir pasaulietinės cenzūros aprobatos (tuometinio Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio apie tai, kad leidžiama perspausdinti, ir cenzoriaus Pavelo Kukolniko). Išsamesnių tyrimų reikėtų norint argumentuoti, kodėl aprobaciniai dvasinės ir pasaulietinės cenzūros leidimai išspausdinti tik paskutiniąkart perspausdinant 1832 m. *Katekizmą apie pagarbą carui*.

PLATINIMAS

Matyt, ta aplinkybė, kad *Katekizmas apie pagarbą carui* parengtas ir išleistas caro nurodymu, lėmė, jog jo platinimo centro vaidmenį atliko ne Vilniaus vyskupija, bet Romos katalikų dvasinė kolegija Peterburge. Todėl didžiąją dalį tiražo vyskupijos kanceliarija iš karto išsiuntė į Peterburgą[35]. Kolegija nedelsdama ėmėsi platinti pagal anksčiau iš Klongevičiaus gautus duomenis apie tokio leidinio poreikį. Išimtis, atrodo, buvo padaryta tik Vilniaus vyskupijai. 1833 m. vasario pradžioje Klongevičius išsiuntinėjo visiems dekanams adresuotą aplinkraštį pranešdamas, kad, vykdydamas valdžios nurodymą, siunčia reikiamą egzempliorių skaičių *Katekizmo apie pagarbą carui* visoms dekanato katalikų bažnyčioms ir įsako aiškinant katekizmo tiesas, ypač ketvirtąjį Dievo įsakymą, remtis naujai išleistu leidiniu[36]. Vilniaus vyskupijoje daugiausia išplatinta egzempliorių lenkų kalba. Tačiau daliai dekanatų prireikė ir lietuviško teksto. Antai Upytės dekanas Ipolitas Vierčinskis vyskupui pranešė išsiuntinėjęs parapijoms gautus *Katekizmo* egzempliorius, tarp kurių buvo ir 59 lietuvių kalba[37]. Švenčionių dekanas Mykolas Kozlovskis pranešė vyskupui, jog kiekvienai parapijai pasiuntė po 4 egzempliorius lietuvių ir po 2 lenkų kalba iš vyskupijos gautojo *Katekizmo apie pagarbą carui*[38].

Žemaičių vyskupiją *Katekizmo apie pagarbą carui* siunta su atitinkamo turinio 1833 m. sausio 30 d. lydraščiu iš Kolegijos pasiekė vasario mėnesį. Vyskupas specialiai tam parengtu aplinkraščiu vyskupijos dekanams pavedė išplatinti dekanato parapijose. Antai Šeduvos dekanatui tuomet vadovavusiam Smilgių parapijos klebonui Justinui Hrincevičiui pasiuntė 45 egzempliorius, nurodydamas parduoti parapijų kunigams po 2,5 sidabro kp už egzempliorių. Vyskupo manymu, kiekvienas kunigas privalo turėti po egzempliorių, kad galėtų deramai pasiruošti pamokslui, be to, kiekvienoje bažnyčioje taip pat reikėtų palikti po vieną *in fundu*[39]. Tuo pačiu raštu per dekaną visiems vyskupijos kunigams Giedraitis nurodė *Katekizmą* gavus pasistengti nedelsiant liaudžiai išsamiai paaiškinti krikščionišką pareigą atiduoti deramą pagarbą valdžiai. Visi kunigai privalėjo išnaudoti kiekvieną progą ir pasirūpinti, kad ne tik parapinių mokyklų mokiniai, bet ir šiaip parapijiečiai *Katekizmą apie caro garbinimą* gerai žinotų ir uoliai jo punktus vykdytų[40]. Tačiau nurodymų dėl *Katekizmo* vyskupijos kunigai vykdyti neskubėjo. Rugpjūčio pradžioje rašytame rašte tam pačiam Šeduvos dekanui vyskupas užsi-

minė apie jį pasiekusias žinias, kad kai kurie kunigai iki šiol net nepaskelbė bažnyčiose apie *Katekizmą*[41]. Akivaizdu, jog šis leidinys Žemaitijoje nebuvo plačiai paplitęs. Kitaip sunku būtų paaiškinti, kodėl užteko tik vieno šio *Katekizmo* lietuvių kalba leidimo 1832 m., kai tuo tarpu lenkų kalba, kaip minėta, buvo išleisti dar keturi. Iš lenkiško *Katekizmo apie pagarbą carui* leidimo metų matyti, kad pakartotinai leista ir tada, kai tuometinis Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, 1855 m. redaguodamas Kazimiero Skrodzkio „Trumpo katekizmo" rankraštį, išbraukė eilutes apie pagarbą carui[42]. Valančiaus poelgis leidžia daryti prielaidą, kad Katalikų Bažnyčios santykių su pasaulietine valdžia raidą kita linkme, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, pasukti galėjo ir dvasinių hierarchų laikysena. Kita vertus, atrodo, jog apskritai Žemaitijoje požiūris į lojalumą caro valdžiai buvo kiek kitoks nei Vilniaus vyskupijoje. Išsamesnių tyrimų reikėtų, norint atsakyti į klausimą, kiek tai priklausė nuo vyskupijos hierarchų, kiek kitokios priežastys tai lėmė. Antai net maldos caro garbei Žemaičių vyskupijos liturginiuose kalendoriuose pradėtos spausdinti taip pat gerokai vėliau nei Vilniaus vyskupijos.

VIETOJ IŠVADŲ

1832 m. *Katekizmo apie pagarbą carui* sumanymas subrendo Peterburgo valdančiuose sluoksniuose. Politinio katekizmo parengimo centru Vilniaus vyskupija pasirinkta buvo visų pirma dėl politinių aplinkybių, nors, be abejo, turėjo įtakos Vilniaus universiteto teologinių mokslų tradicijos. Vyskupijos administratoriaus vyskupo Klongevičiaus laikysena sukilimo metais rusų valdžia pasinaudojo kaip akstinu pakreipti santykių su Katalikų Bažnyčią raidą sau palankia linkme.

Kvestionuotina, ar *Katekizmo apie pagarbą carui* tekstas priklauso Klongevičiaus plunksnai (leidinyje parengėjas nenurodytas). Greičiausiai tai bendras buvusių universiteto profesorių (Bobrovskio, Skydelio) darbas. Klongevičiui, kaip vyskupijos administratoriui, teko koordinatoriaus vaidmuo. Tai, kad versijos apie Klongevičiaus autorystę palaikymu buvo itin suinteresuota rusų valdžia, tiktai rodo, jog autoriaus klausimas buvo vienas iš jos inicijuoto sumanymo elementų.

Į lietuvių kalbą trumpasis *Katekizmo* variantas išverstas Romos Katalikų dvasinės kolegijos Peterburge nurodymu. Klongevičius lenkišką tekstą išsiuntė Žemaičių vyskupui, prašydamas išversti į lietuvių kalbą. Didžiausia tikimybė, kad vertė pats Žemaičių vyskupas Giedraitis.

Žemaičių vyskupijoje leidinys nebuvo populiarus. Pakako vieno 2000 egzempliorių tiražu išleisto lietuviško leidimo 1832 m., kai tuo tarpu lenkiškai *Katekizmas* spausdintas penkis kartus (1832, 1840, 1844, 1859 m.). Žemaičių vyskupijai skirtas lietuviškas leidimas platintas ir kai kuriose Vilniaus vyskupijos parapijose.

Nuorodos

[1] *Trumpas pamokslas apey paszanawoima ciesoriaus Wisos Rossios arba iszguldimas kiatwirta prisakima Diewa, priliginant wiresnibey ponistes*, Vilnius, 1832; *Katechizm o czci cesarza Wszech Rossyy, czyli objaśnienie czwartego przykazania Boskiego w stosunku do zwierchności kraiowey*, Wilno, 1832.

[2] Už nurodytą J. A. Giedraičio 1832 m. rugsėjo 26 d. laišką A. B. Klongevičiui ačiū prof. Vytautui Merkiui.

[3] Raštas apie Romos katalikų katekizmą, parengtą Vilniaus imperatoriškojo universiteto apskrities mokykloms (M. Bobrovskis?, 1831 m.?), *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 694, ap. 1, b. 861, l. 1–8.

[4] M. B-ka (Biržiška Mykolas), Bobrovskis Mykolas, *Lietuviškoji enciklopedija*, Kaunas, 1935, t. 3, p. 1461–1466; *Katechizm krótki dla młodzi rzymsko-katolickiego wyznania uczącey się w naukowych zakładach w Rossyi za naywyższym rozkazem ułożony i wydrukowany,* Wilno, 1833; *Katechizm większy dla młodzi rzymsko-katolickiego wyznania uczącey się w naukowych zakładach w Rossyi za naywyższym rozkazem ułożony,* Wilno, 1834, cz. I–III.

[5] A. B. Klongevičius buvo pradėjęs pats rengtį platųjį Katekizmo variantą, bet turėdamas daugybę kitų darbų, o netrukus paskirtas dar ir vyskupijos administratoriumi, jį rengti pavedė Bobrovskiui ir Skydeliui. Žr. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, Kraków, 1899–1900, t. II, s. 536–537.

[6] V. Biržiška, Andrius Benediktas Klungis (Klongevičius), *Aleksandrynas*, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius, 1990, t. II, p. 298.

[7] Ten pat.

[8] Įrašas Nr. 579, *Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba*, Vilnius, 1969, t. 1, p. 207.

[9] J. Bieniarzówna, Kłągiewicz Andrzej Benedykt, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław–Warzawa–Kraków, 1967, t. XIII/1, zesz. 56, s. 40–42; s. 41: *Głośną była w Wilnie sprawa „Katechizmu o czci cesarza wszech Rossyi" (1 wyd. 1832) przeznaczonego do użytku w kościołach ir szkołach wiejskich, za co czyniono odpowiedzialnym K-ta*.

[10] Tebėra aktualus teiginys, jog nėra pakankamai išnagrinėta, kaip Klongevičius vertino sukilimo įvykius. Žr.: J. Bieniarzówna, Kłągiewicz Andrzej Benedykt, ibid.

[11] *Zbiór pamietników o powstaniu Litwy, wyd*. F. Wrotnowski, Paryž, 1835, s. 188.

[12] Bieniarzówna J., Kłągiewicz Andrzej Benedykt, ibid.

[13] 1832 m. birželio 1 d. Romos Katalikų dvasinės kolegijos raštas Vilniaus vyskupijos konsistorijai, *LVIA*, f. 604, ap. 3, b. 29, l. 133.

[14] 1832 m. liepos 26 d. įsakas apie katekizmus dėl pavaldinių pareigų, Nr. 5521, *Полное собрание законов Российской империй* (toliau – *PSZ*), Санкт Петербург, 1833, т. VII., с. 517.

[15] Romos Katalikų dvasinės kolegijos 1832 m. rugpjūčio 23 dienos raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui vyskupui A. B. Klongevičiui, *LVIA*, f. 604, ap. 3, b. 29, l. 234–235.

[16] J. A. Giedraičio 1832 m. rugsėjo 26 d. laiškas A. B. Klongevičiui, ibid., ap. 4, b. 9, l. 6.

[17] 1832 m. įrašas Žemaičių vyskupo gaunamų raštų registracijos knygoje apie iš vyskupo A. B. Klongevičiaus gautą prašymą (*Odezwa rządzącym diecezją wileńską biskupa Kłągiewicza z dołączeniem rękopisu Katechizmu i prośbą o zrobienia przekładu na język żmudzki*), *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 423, l. 49.

[18] *Obowiązek przetłómaczenia na język żmudzki przyjmuję na siebie i spodziewam się za tydzień nadesłać do Wilna*, ibid.

[19] J. A. Giedraičio 1832 m. rugsėjo 26 d. laiškas A. B. Klongevičiui, ibid.

[20] *Katalikų Bažnyčios katekizmas*, Kaunas, 1996, p. 451–452.

[21] *Trumpas pamokslas apey paszanawoima ciesoriaus wisos Rossios*..., Wilniuje, 1832, p. nenumeruoti [1–6].

[22] *Katechizm większy o czci cesarza wszech Rossyi*..., Wilno, 1832, s. 1–9.

[23] *Moksłas krikščioniszko istatimo a[r]ba zokono*, Wilniuy, 1821, p. 69.

[24] *Pawinnastes kriszczioniszkos arba katechizmas*, Wilniuy, 1828, p. 87–97.

[25] *Katechizm rzymski z wyroku śgo soboru trydendtckiego ułożony z rozkazu Piusa V papieża wydany i od Klemensa XIII szczególniey zalecony, w Warszawie*, 1827, s. 56–57.

[26] Spaustuvės prefekto Stefano Zubowicziaus 1832 m. gruodžio 21 d. raštas apie išspausdintus egzempliorius, *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 9, l. 18.

[27] Vincento Kozakevičiaus (vyskupo kanceliarijos raštininko?) 1833 m. sausio 28 d. raštas. Nurodoma, kiek reikia sumokėti už *Katekizmo* išspausdinimą, ibid., ap. l. 16; Diecezijos spaustuvės prefektas 1833 m. vasario 9 d. raštu patvirtino, jog iš Vilniaus vyskupo kanceliarijos gavo 85 rb sidabru (5 rb sidabru kainavo 500 egz. trumpojo *Katekizmo* spausdinimas), ibid, l. 17.

[28] Ibid.

[29] Armėnų katalikų vyskupijos valdytojo 1832 m. lapkričio 8 d. raštas vyskupui A. B. Klongevičiui, ibid., l.1.

[30] Juozapo Zavadzkio 1833 m. gruodžio 1 d. raštas, ibid., l. 19. Matyt, per apsirikimą nurodyti ne 1832, bet 1833 m.

[31] Z. Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas, 1998, p. 35–36; 1828 m. balandžio 22 cenzūros nuostatai, Nr. 1979, *PSZ*, 1830, t. III, p. 462.

[32] Romos katalikų dvasinės kolegijos 1832 m. lapkričio 16 d. raštas A. B. Klongevičiui, *LVIA*, f. 604, ap. 3, b. 29, l. 331; Lenkiški Katekizmo tekstai su vertimu į rusų kalba, ibid., l. 333–345.

[33] V. Biržiška, Andrius Benediktas Klungis (Klongevičius), p. 298–299.

[34] K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*. *Wyd. drugie*, Kraków, 1991, t. XVI, s.12.

[35] Pastabos apie išsiųstus egzempliorius Diezezijos spaustuvės prefekto 1832 m. gruodžio 21 d. rašto paraštėse, *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 9, l. 18.

[36] A. B. Klongevičiaus 1833 m. vasario 3 d. raštas visiems vyskupijos dekanams, ibid., l. 8.

[37] Upytės dekano Ipolito Vierčinskio 1833 m. balandžio 15 d. raportas vyskupui A. B. Klongevičiui, ibid., l. 32.

[38] Švenčionių dekano Mykolo Kozlovskio 1833 m. kovo 2 d. raportas vyskupui A. B. Klongevičiui, ibid., l. 24.

[39] J. A. Giedraičio 1833 m. kovo 27 d. raštas Šeduvos dekanui, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 4062, l. 96–97.

[40] Ibid.

[41] J. A. Giedraičio 1833 m. rugpjūčio 7 d. raštas Šeduvos dekanui, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 4062, l. 106v–107.

[42] V. Merkys, *Motiejus Valančius*. *Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 302.

Aldona Prašmantaitė

ON THE AUTHORSHIP OF THE CATHOLIC CATECHISM ABOUT THE RESPECT TO THE TSAR IN POLISH AND ITS TRANSLATOR INTO LITHUANIAN (1832)

S u m m a r y

The article concerns the Catholic *Catechism* on Respect to the Tsar, which was printed in Vilnius in 1832. This publication, in which you can find an interpretation of the fourth order of God, was a result of the politic program of the Russian Empire authorities concerning Catholic Church in the territory which after the last partition (1795) on the Polish–Lithuanian Commonwealth was annexed to Russia. The original of this *Catechism* was in Polish, and later it was translated into Lithuanian, German, French and Armenian. The article discusses the problem of preparing this publication in Polish and its

translation into Lithuanian. Its copies were printed by Diocesan Printing House. A lot of researchers are of the opinion that bishop Andrius Benediktas Klongevičius, who at that time headed Vilnius Diocese as the administrator, was the author of this *Catechism* and its translator into Lithuanian. According to the author of the present article, there is a great propability that Mykolas Bobrovskis and Jonas Skydelis who worked as theology professors at Vilnius University before it was closed in May of 1832, are the authors of this Catechism. Klongevičius only coordinated the process of the preparation of this Catechism as the head of the Vilnius Diocese. The new information from archive sources allows to make the conclusion that the *Catechism* was translated into Lithuanian not in Vilnius, but in Žemaitija. Most propably the bishop of the Žemaitija Diocese Juozapas Arnulfas Giedraitis translated it himself. An edition of two hundred thousand copies in Lithuanian was distributed not only in the Žemaitija but also in the Vilnius Diocese. The *Catechism* in Lithuanian was printed only in 1832, while there were five editions in Polish (in 1832, 1840, 1844, 1853 and 1859). The fact of reprinting shows that the loyality to the Tsar in the Žemaitija Diocese was less than in Vilnius.